

Piotr Winczewski

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
filia w Piotrkowie Trybunalskim

Podobieństwa i odmienności obrazowania kobiet i mężczyzn w fabułach zabaw dydaktycznych

Similarities and differences in illustrating women and men in the plots of teaching games

Streszczenie: Niniejsze artykuł jest fragmentem szerszych dociekań nad transmitowaniem kultury poprzez fabuły zabaw dydaktycznych. Ta część badań ocenia sposoby obrazowania społecznych ról kobiet i mężczyzn w zabawach dydaktycznych. Syntetycznie przedstawiono wyniki badań fabuł 783 zabaw muzyczno – ruchowych, 1696 zabaw plastycznych oraz 2235 zabaw ruchowych, zaczerpniętych z podręczników metodycznych adresowanych do nauczycieli. Treść fabuły każdej z zabaw interpretowano z wykorzystaniem zmodyfikowanej techniki studium przypadku. w ten sposób ujawniono zakodowany w niej przekaz, kierowany do wychowanków. Jak wykazano, w fabułach zabaw ma miejsce znacząca dysproporcja między ilością i jakością sposobów prezentowania ról płciowych. Konkludując zaproponowano wprowadzenie w życie rozwiązań metodycznych ułatwiających jej przewyciężenie.

Słowa kluczowe: zabawy dydaktyczne, gender, obrazowanie ról kobiet i mężczyzn

Abstract: The material presented is a part of wider inquiries about transmitting culture through the plots of teaching games. In the presented part of research the intention is to show the way of illustrating social roles of women and men through these games. The results of the research carried out on the plots of 783 music and movement games, 1696 art games and 2235 movement games are synthetically presented. They are derived from methodological textbooks addressed to teachers. The plot content of each game is synthetically interpreted by using modified technique of a case study. Thus the transmission included in it is presented. As indicated, in didactic plays plots there is a significant disproportion between quantity and quality of methods used to present gender roles. To sum up, the implementation of methodological solutions to help to overcome the state of imbalance games is suggested.

Key words: teaching games, gender, illustrating the roles of women and men

Wprowadzenie

Wykorzystywanie gier i zabaw w nauczaniu i wychowywaniu najmłodszego pokolenia ma w Polsce relatywnie długą tradycję. Stosowano je już dwieście pięćdziesiąt lat temu (Wroczyński 1985). Pierwsze publikacje stanowiące zbiory zabaw ukazały się w języku polskim przed dwoma wiekami (Wydany anonimowo... 1821; Gołębiowski 1831). i współcześnie zajęcia przedszkolne oraz lekcje dla uczniów klas I – III szkoły podstawowej przeprowadza się w oparciu o zabawy, a nie zadania w formie ścisłej (Bunker 1994; Nowak-Łojewska 2004). w pracy z kilkulatkami wykorzystuje się m. in.: zabawy muzyczno – ruchowe, plastyczne i ruchowe. Służą one jednak nie tylko do propagowania muzyki, plastyki i aktywności ruchowej, ale także do opowiadania dzieciom o otaczającym je świecie. Poprzez bogate warstwy fabularne (narracyjne) zabaw obrazuje się kilkulatkom m. in.: formy aktywności ludzi, wyznawane przez nich wartości i ich cele życiowe. Tym samym przygotowuje się wychowanków do rozumienia wiedzy rzeczowej i jej praktycznego zastosowania w późniejszym działaniu (Więckowski 1998). w ten sposób ukazuje się dzieciom świat relacji społecznych, którego jeszcze nie znają. Tak wdraża się młode pokolenie do rozumienia, akceptowania i praktykowania obrazowanego w zabawach systemu wartości, któremu gotowi są podporządkować się ich wychowawcy (Brühlmeier 2000; Łobocki 2005; Nowak-Łojewska 2011). Oceniając warstwy fabularne zabaw można zatem oszacować, jaki przekaz kieruje się do dzieci, w tym na przykład: jak często ukazuje się im pełnienie pewnych ról społecznych przez przedstawicieli obu płci.

Oczywiście w zabawach ukazuje się nie tylko świat ludzi. w wielu z nich obrazuje się zachowania przedstawicieli fauny stanowiące przykłady praw natury, prezentuje się urządzenia techniczne, ilustruje się motywy architektoniczne. w licznych fabułach zabaw opisuje się żywioły, florę (Winczewski 2014, 2015). w niniejszym materiale swą uwagę skoncentrujemy jednak wyłącznie na zabawach obrazujących dzieciom role społeczne ludzi.

Cel badań

Przedstawiane badania są fragmentem szerszych dociekań nad zjawiskiem transmitowania treści kultury przez zabawy dydaktyczne. w prezentowanej części planowano zrekonstruować sposób obrazowania wybranych ról społecznych kobiet i mężczyzn w fabułach zabaw muzyczno – ruchowych, plastycznych i ruchowych. w ten sposób zamierzano ocenić, jakie formy aktywności przedstawicieli każdej z płci najczęściej eksponuje się w tych zabawach. Szczególnie skoncentrowano się na tym, jak często w poszczególnych zabawach,

adresowanych do dzieci, pojawiają się przedstawiciele każdej z płci, jakie nadaje się im atrybuty, jakie przypisuje się im formy aktywności zawodowej i jakie pełnią oni role społeczne.

Zamierzeniem dalekosiężnym omawianego projektu badawczego jest przedstawienie rezultatów dociekań także w publikacjach adresowanych do nauczycieli (metodycznych). Eksploracja ma zatem w założeniu charakter badań stosowanych (Cuttance 1996; Pilch i Bauman 2001). Wnioski z nich mogą bowiem mieć (potencjalny) wpływ na rzeczywistą praktykę szkolną (Reid, Hopkins i Holly 1990; Palka 2006).

Material badawczy

Eksplorację oparto o analizę fabuł 783 zabaw muzyczno – ruchowych, 1696 zabaw plastycznych oraz 2235 zabaw ruchowych. Zaczerpnięto je ze specjalistycznych publikacji adresowanych do nauczycieli. Miały one charakter zasobów zabaw przygotowanych na potrzeby praktyki szkolnej.

Proporcje pomiędzy liczbami zabaw poszczególnych rodzajów odzwierciedlają zróżnicowaną częstość ich wykorzystywania w zajęciach z dziećmi. Najwięcej jest zabaw ruchowych, gdyż w zgodzie z kanonami metodycznymi w przeciętnej lekcji wychowania fizycznego używa się ich około dziesięciu (Bondarowicz, Staniszewski 2000). Ponadto każdą z nich prezentuje się uczniom w cyklu kilku kolejnych zajęć. z kolei zabawę muzyczną wykorzystuje się zwykle przez dwie – trzy kolejne lekcje, gdyż uczniowie najpierw zwykle uczą się tekstu piosenki, jej śpiewania, a dopiero potem ilustrowania ruchem. Dla odmiany, zabawa plastyczna stanowi zazwyczaj osnowę pojedynczej lekcji plastyki.

Spośród poddanych analizie 4714 fabuł zabaw do dalszych rozważań wstępnie wyselekcjonowano te, w których obrazowano kobiety i mężczyzn. Częstość ilustrowania innych motywów w zabawach rozważano w innych częściach prezentowanych badań. Przedstawiono je w odrębnych publikacjach (Winczewski 2014, 2015). Niniejszy tekst jest zatem relacją jedynie wycinka prowadzonych badań. Jak wspomniano, skoncentrowano się w nim wyłącznie na zagadnieniu ukazywania dzieciom ról kobiet i mężczyzn.

Metody i techniki

Badania przeprowadzono w oparciu o kilka metod. Każdą z nich wykorzystywano w innej fazie (części) eksploracji. To relatywnie częsta praktyka w badaniach o charakterze jakościowym (Schutz, Chambless i DeCuir 2008).

Wstępną część rozważań oparto o rekonstrukcję logiczną. Należy ona do grupy metod stosowanych w badaniach nieeksperymentalnych; traktuje się ją jako formę dociekań typu *ex post facto*. Charakteryzuje ją m. in.: wykrywanie, opisywanie, wyjaśnianie zjawisk (Żechowska 1985). Rekonstrukcję logiczną rozumiano jako interpretację (odkodowywanie) treści zawartych w fabułach (narracjach) budujących atmosferę (okoliczności) zadań stawianych uczniom (Spencer, Rotchie, Lewis i Dillon 2003; Kmita 1971). Celem tej rekonstrukcji była próba syntetycznego odzwierciedlenia sposobu obrazowania w zabawach form aktywności kobiet i mężczyzn. Ta część badań miała zatem formę analizy wytworów kultury (Silverman 2007), a w szczególności była krytyczną oceną treści dokumentów opublikowanych, mających postać podręczników (Bell 1995; De Vaus 1996).

Treść każdej z zabaw syntetycznie analizowano z wykorzystaniem zmodyfikowanej techniki studium przypadku (McNeill 1986; Urbaniak-Zajac 2013). w analogiczny sposób bada się m. in.: zachowania ludzi, ich organizacje, zbiorowości, wytwory. Każdy z obiektów traktuje się wówczas jako swoisty fenomen (przypadek) dokumentujący jakieś prawo, prawdę, normę, regułę, praktykę społeczną (Macdonald i Tipton 1996). w związku z tym każdą z zabaw potraktowano jako namiastkowy przypadek, który poddano syntetycznej interpretacji. Jej wyniki przedstawiono w formie zestawienia zbiorczego z użyciem elementarnej statystyki. w ten sposób połączono zastosowanie metod i technik jakościowych z namiastkowo wykorzystanymi metodami ilościowymi. To rozwiązanie aprobowane we współczesnych strategiach badawczych (Leech i Onwuegbuzie 2009; Goodwin i Goodwin 1996; Pilch i Bauman 2001).

Pytania badawcze

Przyjęty schemat badań nad fabułami zabaw nie pojawiał się w literaturze. w następstwie tego nie można było postawić hipotez wprost wypływających z dotychczasowych publikacji. Nie jest to jednak odosobniona sytuacja w dociekaniach o charakterze jakościowym (Flick 2011).

Wskutek tego ograniczono się do postawienia poniższych pytań badawczych:

P₁: Jak często w zabawach dydaktycznych prezentuje się kobiety i mężczyzn?

P₂: Jak wiele ról kobiet i mężczyzn obrazuje się w fabułach tych zabaw?

P₃: Jak często w zabawach obrazuje się role pełnione w rodzinie przez kobiety i mężczyzn?

P₄: Jak często ilustruje się aktywność zawodową kobiet i mężczyzn?

P₅: Jak wiele zawodów wykonują przedstawiciele obu płci w ocenianych fabułach zabaw?

Wskaźniki

Poszukując odpowiedzi na pytania badawcze oszacowano częstość obrazowania kobiet i mężczyzn. Ewidencjonowano także role pełnione przez przedstawicieli obu płci w fabułach zabaw. Oceniano ponadto zróżnicowanie ukazanych zawodów wykonywanych przez przedstawicieli obu płci (Kmita 1971).

Prezentacja wyników badań

Próba odpowiedzi na P₁

Kobiety obrazowano w 0,45%, a mężczyzn w 8,5% fabuł zabaw ruchowych. Oznacza to, iż mężczyzn prezentowano w nich 19 razy częściej.

Postaci kobiet ilustrowano w 3,18% zabaw plastycznych, zaś mężczyzn w 6,72%. Mężczyzn przedstawiano zatem 2,11 razy częściej.

Kobiety prezentowano w 12,39% zabaw muzyczno – ruchowych, zaś mężczyzn w 16,86%. Wobec tego mężczyzn obrazowano 1,36 razy częściej.

W związku z powyższym oceniamy, iż w każdym z rodzajów przebadanych zabaw kobiety ilustrowano rzadziej niż mężczyzn. Zabawy stosowane w zajęciach wychowania fizycznego przedstawiały świat, w którym ledwie co dwudziesty człowiek jest kobietą.

Próba odpowiedzi na P₂

W zabawach ruchowych przedstawiono 4 role kobiet oraz 97 ról mężczyzn. Oznacza to, iż role mężczyzn obrazowano w nich 24,25 razy częściej.

Fabuły ocenianych zabaw plastycznych ukazywały 37 ról kobiet i 54 pełnione przez mężczyzn. i w tym przypadku role mężczyzn są zdecydowanie bardziej liczne (1,46 razy).

Opisy zabaw muzyczno – ruchowych ilustrowały role kobiet 44 razy, zaś role pełnione przez mężczyzn 101 razy. w tym przypadku przedstawiono 2,3 razy więcej ról mężczyzn.

Wskutek powyższego uznajemy, iż w każdym z trzech ocenianych rodzajów zabaw częściej przedstawiano role mężczyzn niż kobiet. Największą dysproporcję odnotowano w przypadku zabaw ruchowych. Spośród każdych około dwudziestu pięciu form aktywności ludzi w nich zaprezentowanych tylko jedną pokazano jako właściwą dla kobiet. Role pełnione przez kobiety w zabawach ruchowych właściwie zmarginalizowano całkowicie.

Próba odpowiedzi na P₃

0,05% zabaw ruchowych ilustrowało role rodzinne kobiet, zaś 0,6% takie role mężczyzn. Oznacza to, iż przez pryzmat życia rodzinnego 12 razy częściej obrazuje się mężczyzn.

Role rodzinne kobiet przedstawia 0,65% zabaw plastycznych, zaś analogiczne role mężczyzn 0,06% z nich. Kobiety jako uczestniczki życia rodzinnego przedstawia się wobec tego 11 razy częściej.

Role rodzinne kobiet zobrazowano w 3,83% zabaw muzyczno - ruchowych, zaś mężczyzn w 0,64%. Zatem kobiety w rolach rodzinnych prezentowano 6 razy częściej niż mężczyzn.

W związku z powyższym odnotowujemy rozbieżność w sposobach obrazowania ról rodzinnych kobiet i mężczyzn w poszczególnych rodzajach zabaw dydaktycznych. w zabawach ruchowych role kobiet zmarginalizowano, zaś w plastycznych i muzyczno – ruchowych wyeksponowano. Można jednak przyjąć, iż wszystkie oceniane rodzaje zabaw dydaktycznych razem wzięte (zagregowane) dają zrównoważony obraz rodzinnej aktywności kobiet i mężczyzn. Wykorzystując te zabawy przemiennie w zajęciach wychowania fizycznego, plastyki i muzyki konstruuje się łącznie (ostatecznie) zharmonizowany obraz dzielenia się zadaniami rodzinnymi przez kobiety i mężczyzn. Role mężczyzn prezentuje się częściej w zajęciach wychowania fizycznego, zaś role kobiet w trakcie lekcji plastyki i muzyki.

Próba odpowiedzi na P4

Aktywność zawodową kobiet zilustrowano w 0,05% zabaw ruchowych. Pracujących mężczyzn przedstawiono w nich przy tym 116 razy częściej.

Wykonujące pracę zawodową kobiety obrazowano w 0,03% fabuł zabaw plastycznych. Aktywność profesjonalną mężczyzn ukazano 5,6 razy częściej.

Pracujące kobiety przedstawiono w 1,41% zabaw muzyczno – ruchowych. Aktywnych zawodowo mężczyzn ukazano w nich 7 razy częściej.

Wskutek powyższego stwierdzamy, iż w fabułach wszystkich trzech rodzajów ocenianych zabaw dzieciom zdecydowanie częściej prezentuje się aktywnych zawodowo mężczyzn niż kobiety. w przedstawionym dzieciom świecie kobiety są praktycznie nieaktywne zawodowo (bierne, bezrobotne?).

Próba odpowiedzi na P5

W zabawach ruchowych raz opisano zawód wykonywany w fabule przez kobietę (gospodyni). Równocześnie zaprezentowano 64 różne profesje wykonywane przez mężczyzn.

W zabawach plastycznych przedstawiono 4 zawody kobiet i 17 profesji mężczyzn. z kolei fabuły zabaw muzyczno – ruchowych ilustrowały 8 zawodów wykonywanych przez kobiety oraz 53 wypełniane przez mężczyzn.

W następstwie powyższego uznajemy, iż w fabułach ocenianych zabaw dydaktycznych liczba profesji przypisywanych kobietom jest radykalnie mniejsza niż wyznaczanych mężczyznom. w obrazowanym wychowankom świecie ukazuje się zatem kobiety jako mogące wykonywać jedynie bardzo ograniczoną liczbę zawodów.

Wnioski

W każdym rodzaju ocenianych zabaw kobiety ilustrowano zdecydowanie rzadziej niż mężczyzn. Konsekwentnie i ich role społeczne prezentowano sporadycznie.

Jedynie role rodzinne kobiet i mężczyzn przedstawia się we wszystkich rodzajach zabaw razem wziętych jako zrównoważone. Zabawy ruchowe akcentują częściej role mężczyzn, a plastyczne i muzyczno – ruchowe kobiet. w sumie jednak przez zagregowany kompleks tych trzech rodzajów zabaw ukazuje się dzieciom świat, w którym kobiety i mężczyźni pełnią te role z porównywalną częstotliwością.

Przy ujawnionych dysproporcjach w częstości obrazowania pracy kobiet i mężczyzn uznać można, iż dzieciom przedstawia się pracę zawodową jako domenę mężczyzn.

Oceniane fabuły zabaw dydaktycznych ukazują dzieciom kobiety jako zdecydowanie ustępujące aktywnością mężczyznom. Wymowne jest przy tym nie tylko to, że kobiety rzadziej przedstawia się jako parające się jakimkolwiek zawodem. Zauważalne jest także to, iż katalog profesji wykonywanych przez kobiety obrazowane w zabawach jest znacznie uboższy, niż przypisanych mężczyznom. w efekcie powyższego uczniowie mogą postrzegać ten obraz jako pożądanym. Jeśli w zabawach kobieta nie pojawia się, jeśli nie jest aktywna zawodowo, to wychowanek może wnioskować, iż to stan typowy (optymalny). Wszakże celem zabaw dydaktycznych jest wdrażanie dziecka do rozumienia świata, w tym relacji społecznych. w następstwie może ono dążyć do odtworzenia (utrwalenia) stanu przedstawionego mu w zajęciach lekcyjnych.

Podsumowanie i dyskusja

W uzupełnieniu powyższego warto zauważyć, iż w debacie publicznej w Polsce w ostatnich miesiącach szczególnie nagłaśnia się sprzeciw niektórych grup wobec propagowania zajęć dydaktycznych, w czasie których chłopcy będą mieli możliwość odgrywania (inscenizowania)

ról kobiet. Oprotestowuje się tym samym sytuację, w której dzieci miałyby inscenizować w zabawie role przeciwnej płci. Zgłaszający te zastrzeżenia wyrażają oburzenie tym, iż na przykład chłopcy mieliby inscenizować w zabawach dydaktycznych role kobiet.

Tymczasem, jak wykazano, dzieci już obecnie permanentnie w zabawach dydaktycznych ilustrują i inscenizują swymi działaniami zachowania płci przeciwnej. Warto przy tym zauważyć, że praktycznie robią to wyłącznie dziewczęta. Wszakże w zasadzie w zabawach tych zmarginalizowano obrazowanie kobiet i ich ról zawodowych. Dziewczętom uczestniczącym w zajęciach opartych o zabawy dydaktyczne pozostaje zatem praktycznie wyłącznie ilustrowanie postaci mężczyzn. Chłopcy zarazem niemal wcale nie obrazują w zabawach zachowań kobiet. Odnotowujemy tu zatem wyraźną rozbieżność sposobu oddziaływania wychowawczego adresowanego do przedstawicieli obu płci.

Oczywiście dzieci poznają różnorodne formy aktywności zawodowej nie tylko poprzez zabawy dydaktyczne. Znają rzeczywiste miejsca pracy swoich najbliższych, a także profesje rodziców koleżanek i kolegów; obserwują aktywność innych dorosłych. Zabawy nie są zatem (na szczęście) jedynym źródłem wiedzy najmłodszych o zawodach kobiet i mężczyzn.

Konkluzja

W zgodzie z powyższym, gdyby faktycznie uznać to, iż w sytuacji edukacyjnej dziecko nie powinno obrazować przedstawicieli innej płci, to należałoby pilnie opracować zabawy, które odzwierciedlałyby aktywność zawodową kobiet. Dziś bowiem zdecydowanie ich brakuje. Fabuły ocenianych zabaw przedstawiają świat tworzony („zamieszkały”) nieomal wyłącznie przez mężczyzn. Jeśli nawet pojawiają się w nim kobiety, to ich aktywność ogranicza się praktycznie wyłącznie do pełnienia ról rodzinnych.

Za wskazane można uznać prezentowanie zabaw ilustrujących aktywność kobiet dzieciom obu płci, ponieważ dotychczas przedstawiano im nieomal wyłącznie formy aktywności mężczyzn. w każdym razie praktycznie jedynie one pojawiają się w fabułach zabaw dydaktycznych, gdyż rysuje się w nich obraz kobiet jako biernych (pasywnych, nieaktywnych, niezaangażowanych).

Literatura:

Bell, J. (1995). *Doing your research project. A Guide for First – Time Researchers in Education and Social Science*. Buckingham: Open University Press.

Bondarowicz, M., Staniszewski, T. (2000). *Podstawy teorii i metodyki zabaw i gier ruchowych*. Warszawa: AWF.

Brühlmeier, A. (2000). *Edukacja humanistyczna*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Bunker, D. (1994). *Games*. [W]: D. Bunker, C. Hardy, B. Smith i L. Almond (red.), *Primary Physical Education Implementing the National Curriculum*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 89-126.

Cuttance, P. (1996). *Evaluating the Effectiveness of Schools*. [W]: D. Reynolds i P. Cuttance (red.), *Schools Effectiveness. Research, policy and practice*. Trowbridge: Redwood Books, s. 71-96.

De Vaus, D. (1996). *Surveys in Social Research*. London: University College London.

Flick, U. (2011). *Jakość w badaniach jakościowych*. Warszawa: PWN.

Gołębiowski, Ł. (1831). *Zabawy różnych stanów w kraju całym, lub niektórych tylko prowincjach*. Umieszczony tu: kulig, czyli szlichtada, zapusty, łowy, maskary, muzyka, tańce, reduty, ognie sztuczne, rusalki, sobótki itp. Warszawa: nakładem autora.

Goodwin, W., Goodwin, L. (1996). *Understanding Quantitative and Qualitative Research in Early Childhood Education*. New York: Teachers College Press.

Kmita, J. (1971). *z metodologicznych problemów interpretacji humanistycznej*. Warszawa: PWN.

Leech, N., Onwuegbuzie, A. (2009). *A typology of mixed methods research designs*. "Quality & Quantity", Volume 43, Issue 2, s. 265-275.

Sobocki, M. (2005). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Macdonald, K., Tipton, C. (1996). *Using documents*. [W]: N. Gilbert (red.), *Researching social life*. London: SAGE Publications, s. 187-200 .

McNeill, P. (1986). *Research Methods*. London: Tavistock Publications.

Nowak – Łojewska, A. (2001). *Nowoczesne i ponowoczesne konteksty odczytywania wiedzy - zderzenie racji*. [W]: D. Klus – Stańska, D. Bronk i A. Malenda (red.), *Pedagogika wczesnej edukacji. Dyskursy, problemy, otwarcia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak, s. 112-127.

- Nowak – Łojewska A. (2004). Zintegrowane zadania w edukacji wczesnoszkolnej. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Palka, S. (2006). Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Reid, K., Hopkins, D., Holly, P. (1990). Toward the Effective School. The problems and some solutions. Oxford: Basil Blackwell.
- Schutz, P., Chambless, C., DeCuir, J. (2008). Multimethods Research. [W]: K. DeMarrais, S. Lapan. (red.), Methods of Inquiry and the Social Sciences. New York: Lawrence Erlbaum Publishers, s. 267-282 .
- Silverman, D. (2007). Interpretacja danych jakościowych. Warszawa: PWN.
- Spencer, L., Ritchie, J., Lewis, J., Dillon, L. (2003). Quality in Qualitative Evaluation: A framework for assessing research evidence. London: pozyskano z: http://www.civilservice.gov.uk/wp-content/uploads/2011/09/a_quality_framework_tcm6-38740.pdf.
- Urbaniak – Zając, D. (2013). Obiektywna hermeneutyka jako metodologia i metoda badań empirycznych. [W]: D. Urbaniak – Zając, E. Kos, Badania jakościowe w pedagogice. Warszawa: PWN, s. 169-221.
- Więckowski, R. (1998). Pedagogika wczesnoszkolna. Warszawa: WSiP.
- Wilczewski, P. (2014). Zróżnicowanie fabuł zabaw muzyczno-ruchowych. Konteksty Kształcenia Muzycznego, 1 (1), s. 53 – 67.
- Wilczewski, P. (2015). Zróżnicowanie wątków fabularnych dydaktycznych zabaw ruchowych. [W]: J. Bujak-Lechowicz (red.), Kulturowy obraz rozrywki. Szczecin: Wolumina, s. 349-362.
- Wroczyński, R. (1985). Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu. Wrocław: Ossolineum.
- Wydany anonimowo (1821). Zbiór rozmaitych zabaw w posiedzeniach czyli sztuka bawienia się we wszystkich porach roku tak na wolnem powietrzu, jako też w domu zawierająca najlepsze gry, śpiewy, wiersze, powieści, zagadki i różne sztuki dla wesołych familii, Wrocław: Wilhelm Bogumił Korn.
- Żechowska, B. (1985). Wybrane metodologiczne wzory badań empirycznych w pedagogice. Katowice: Uniwersytet Śląski.